

The fundamental idea is emphasized that a problem of interpretation is a problem of understanding. To better understand a text and introduce a reader into its context the cognitive framework offers certain strategies, or heuristics – general principles of exploring an object, inferring new knowledge or solving a problem. Applying the heuristics allows a reader to examine the linguistic, cognitive, originative, and situational aspects of the text.

In the article the presumption is made that the adequate understanding of an alien text depends on students' level of development of linguistic personality, knowledge space, communicative and cognitive competence, worldview, multiple intelligences, individual cognitive features etc.

Key words: *text understanding, communicative and cognitive competence, interpretation of a text, codes, levels, modules, stages, cognitive fields, conditions and heuristics for text understanding, hermeneutic circle*

УДК 811.16.2'367

Л. І. Лонська

РОЛЬ КЛИЧНИХ КОМУНІКАТИВ У СТВОРЕННІ ЕКСПРЕСИВНОСТІ (на матеріалі творів Тараса Шевченка)

У статті досліджено один із засобів вираження експресивності на синтаксичному рівні – кличні комунікати. Описано такі функції аналізованих структур: апелятивну, експресивну, конотативну. З'ясовано, що найуживанішими формами вираження кличних комунікатів є кличний відмінок іменника (займенника) та називний відмінок множини. За структурою вони є непоширені та поширені. Виокремлено 16 семантичних груп кличних комунікатів, найуживанішою є група на позначення назв осіб за різними ознаками: родинними, кровними, близькими, дружніми, ідейними переконаннями, зовнішніми та внутрішніми властивостями, національно-етнічною й територіальною належністю. Численну групу утворюють персоніфіковані назви явищ природи та абстрактні поняття. За семантико-граматичною природою кличні комунікати поділено на три різновиди. Активно функціонує в досліджуваному джерелі кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює семантико-синтаксичну функцію займенника 2-ї особи.

Ключові слова: *експресивність, кличні комунікати, кличний відмінок, апелятив, апелятивна функція, експресивна функція, конотативна функція, звертання.*

Постановка проблеми. Експресивність, поза всяким сумнівом, належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної ситуації, до певної особи та висловлювати відповідно власну емоційно-експресивну оцінку до учасника комунікативно-мовленнєвого акту.

На думку С. Я. Єрмоленко, «експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також із особливим актуальним членуванням фрази, виділення теми і реми» [3, с. 327], однак художнє мовлення не є винятком: експресивні конструкції властиві і йому. Звичайно, живе розмовне мовлення має значно більший потенціал до утворення подібних побудов. Саме стиль Тараса Шевченка, його синтаксична система, хоч і є зразком літературної мови, проте вона дуже наближена до живого мовлення, яке має вищий ступінь вияву експресивності. Будь-яка із синтаксичних конструкцій письменника має експресивне забарвлення.

О. О. Селіванова визначає експресивність як «ознаку інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення та збільшення різних денотативних і конотативних ознак, зокрема, логічного змісту, оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язана з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення і є засобом увиразнення тексту» [10, с. 139]. Як зазначає Г. І. Приходько, «експресивність – це посилення сигналу про схвалення чи несхвалення наявного стану речей з боку мовця та сприйняття цього сигналу реципієнтом» [8, с. 138].

В енциклопедії «Українська мова» експресивність визначена як «властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, бути засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Емоційне в мові завжди є

експресивним, але не кожне експресивне явище належить до емоційних» [14]. Одним із засобів вираження експресивності на синтаксичному рівні є кличні комунікати.

Термін «кличні комунікати» у функціональному синтаксисі позначає мовні одиниці, що «є особливим засобом зв'язку із вказівкою на адресата мовлення» [12, с. 407]. У контексті структурно-семантичного підходу до вивчення граматичної системи ці одиниці називаються реченнями-звертаннями [11, с. 146]. Традиційно ці структури трактують то як еквіваленти речення, то як окремий тип односкладних речень. К. Ф. Шульжук зазначає, що «звертання-речення – це однослівні речення, виражені кличним відмінком іменника, що самостійно передають нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення» [17, с. 146]. Першим кличні комунікати виокремив О. О. Шахматов, який назвав їх «вокативними реченнями», що рівнозначні реченню й можуть містити залежно від інтонації різний зміст. Учений вважає такі речення односкладними структурами, у яких головним і єдиним членом є звертання, назва особи, до якої звернена мова, якщо ця назва виголошена з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, у центрі якого стоїть певна особа; у цій думці може бути виражений закид, жаль, докір, обурення» [11, с. 86]. Ці одиниці по-різному кваліфікують у лінгвістиці. Одні вчені визначають їх односкладними, але з певними застереженнями (В. В. Бабайцева), інші (Є. М. Галкіна-Федорук, К. В. Горшкова, М. М. Шанський, автори академічного видання «Сучасна українська літературна мова») такі одиниці називають неподільними еквівалентами речень. Треті (О. Г. Руднев) зараховують їх до номінативних. Четверті, відмовляючись від терміна «вокативні речення», вважають такі утворення ізольованими звертаннями, які «можуть набувати самостійної комунікативної значущості», чи комунікатами. Автори «Синтаксису» І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська вживають термін «кличні комунікати», оскільки ця назва вказує на синтаксичну суть цих одиниць, а поняття «звертання» характеризує тільки зміст цього терміна [11]. Тому проблема вивчення кличних комунікатів, спрямованих у бік мовлення, тексту, є актуальною під кутом зору комунікативного синтаксису. З огляду на це, **мета статті** – дослідити роль кличних комунікатів у створенні експресивності та представити їхні основні семантичні групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кличні комунікати, які в традиційній граматиці названі звертаннями, є об'єктом дослідження таких учених: В. Чабаненка, Н. Гуйванюк, Л. Процак, А. Мединської, І. Сушинської та автора статті [15; 2; 9; 7; 13; 4; 5; 6]. Так, Л. Процак досліджує ці структури в художньому творі з позицій комунікативної лінгвістики, зазначаючи, що саме текст становить комунікативний акт з неповноцінною комунікативною ситуацією [9, с. 182]. Тому посередником в комунікативній ситуації між ліричним героєм і тим, до кого він звертається, є кличні комунікати. «Проте істинна комунікативна ситуація «автор твору + твір + читач, представник певного культурного коду» при кожному прочитанні твору може формуватися по-різному», – зазначає А. Мединська [7, с. 130], яка досліджувала кличні комунікати в поетичному мовленні Лесі Українки. «Кличні комунікати та їхні модифікації в художньому мовленні, – на думку дослідниці, – є сигналами моделювання комунікативних актів у самому творі. Сутність естетичної функції комунікатів у віршах істотно відрізняється і залежить від різновиду прагматичного значення, набутого мовною одиницею, що його виражає» [7, с. 131].

Кличні комунікати в поетичному мовленні В. Симоненка є предметом аналізу автора статті, зокрема, досліджено естетичну функцію цих структур та функцію експресивного художнього засобу передавання внутрішнього психологічного стану мовця, його душевних якостей та духовних цінностей. Найуживанішим комунікатом у В. Симоненка є Україна, образ якої в поета асоціюється з образом матері, та український народ. Досить своєрідно функціонують в поета інформативно-ускладнені кличні комунікати, що вжиті у формі питально-риторичного речення [4, с. 153].

Виклад основного матеріалу. У поезії Тараса Шевченка кличні комунікати виконують насамперед апелятивну функцію, виражаючи ставлення мовця до адресата. Проте в комунікативному аспекті, зокрема в художньому тексті, власне клична функція не

завжди отримує реальну реалізацію. Так, риторичні звертання, кличний уяви, які не відрізняються від власне звертань, не передбачають безпосереднього співрозмовника, не спонукають до відповіді, напр.: *«Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові; це понесеши, друже!»* (16, с. 132); *«О доле моя! Моя країно! Коли я вирвусь з цієї пустині? Чи, може, крий Боже, Тут і згину»* (16, с. 396). Експресивна функція кличних комунікатів може бути реалізована в синонімічних поширених конструкціях, зокрема про Україну поет говорить так: *«Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив?»* (16, с. 385), де любов і гордість за свій край поєднані з болем за свою Батьківщину, за її героїв: *«За що її діти в кайданах мовчать?»* (16, с. 385) – продовжує поет, звертаючись до України.

Національну самобутність української мови репрезентують кличні комунікати, виражені формою кличного відмінка. У Шевченка вони часто вживані й різноманітні як за формою – однокомпонентні, напр.: *«Я сирота з Вільшаної, Сирота, бабуся»* (16, с. 149) й поширені, напр.: *«Дитя моє! Мій синочку, Нехрещений сину! Не я тебе хреститиму На лиху годину»* (16, с. 297), так і за семантикою.

Аналіз досліджуваного матеріалу дав змогу виокремити семантичні групи кличних комунікатів:

1. Поширені звертання на позначення назв осіб за родинною ознакою представлені численними назвами спорідненості та свояцтва: *«Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий! Як ягодку, як пташечку, Кохала, росила на лишенько...»* (16, с. 70); *«Чого в'янеш, моя доню?» – стара не ститала* (16, с. 88); *«Сину ти мій безталанний! Моя ти дитино! Де ти в сіті погibasи, Сину мій єдиний?»* (16, с. 590). Належність до цієї семантичної групи детермінує контекст. Часто ці іменники мають демінутивні суфікси зі значенням пестливості, що засвідчує доброзичливе ставлення автора до своїх героїв, напр.: *«Заридала Катерина Та бух йому в ноги: «Прости мені, мій батечку, що я наробила! Прости мені, мій голубе, Мій соколе милий!»* (16, с. 70), де семантика спорідненості ускладнена вокативами з метафоричним значенням. Іменники аналізованої групи, уживаючись у вторинному значенні, набувають пошанної функції. Так, нерідних, некровних осіб поет називає синами (про гайдамаків), що характеризує його як турботливу людину, здатну переживати за долю простих людей, знедолених, борців за волю України: *«Сини мої, гайдамаки! Світ широкий, воля – Ідть, сини, погуляйте, Пошукайте долі»* (16, с. 101). Гайдамаки для Шевченка – це люди, близькі духом до нього самого. Любов до своїх персонажів автор висловлює, використовуючи поширені метафорами структури: *«Сини мої! Орли мої! Летіть в Україну – хоч і лихо зострінеться, Так не на чужині»* (16, с. 101).

2. Власні імена людей: *«Катерино, серце моє! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся З малим сиротою?»* (16, с. 67). Антропоніми з демінутивними суфіксами, які виконують функцію інтимізації, та назви осіб з уточнювальною метафоричною семантикою широко представлені в поезіях: *«Степаночку! Степаночку! – Кричала, ридала. – Степаночку, моє серце! Де ж це ти барився?»* (16, с. 590).

3. Назви осіб за віковою ознакою: *«Бабусенько, голубонько, Серце моє, ненько. Скажи мені щирю правду, Де милий-серденько?»* (16, с. 88); *«Сидіть, діти, у запічку, А я з журби та до шинку...»* (16, с. 62); *«Постривайте – все розкажу, Слухайте ж, дівчата!»* (16, с. 86). Зарахування іменників-вокативів на зразок дядьку, тітко, бабуся, діду, дитино, у структурі яких наявні семи родинності, до цієї групи здійснюємо лише на основі контексту. Так, у поезії «Тополя» бабуся названо стару ворожку, яка нерідну дівчину називає донею, напр.: *«Добре, доню! Спочинь трошки. Чини ж мою волю»* (16, с. 89).

4. Назви осіб за родом діяльності, заняттям, напр.: *«Добре еси, мій кобзарю, Добре, батьку, робиш, Що співати, розмовляти На могилу ходиш!»* (16, с. 85); *«Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате, Маєш крила, маєш силу, Є коли літати»* (16, с. 99). В останньому прикладі поет використовує поширену метафору.

5. Назви осіб за чином, соціальною ознакою: *«Пане полковнику, ламай!»* (16, с. 111); *«А жид зогнув стину: «Не жартуйте, мості-пане!»»* (16, с. 111); *«А де дочка? «Умерла, панове»»* (16, с. 111); *«Жартуйте, пане: За що платить?»»* (16, с. 113).

6. Назви осіб за національно-етнічною, територіальною належністю: *Москалики! Голубчики! Возьміть за собою* (16, с. 80); *«Одчиняй, проклятий жиде! Бо будеш битий...»* (16, с. 110); *Слава тобі, любомудре, Чеху-слав'янине!* (16, с. 256).

7. Назви осіб за певною ознакою (зовнішньою, внутрішньою): *Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями* (16, с. 65); *«Дура, атв'язися! Вазьміте прочь безумную»* (16, с. 80).

8. Назви осіб на позначення дружніх стосунків, за ідейними переконаннями: *Батьку ти мій, друже!* (16, с. 56); *А ходім лиш, пани-брати, З поляками биться* (16, с. 61). У поезії «У казематі» поет звертається до своїх співкамерників, уживаючи збірне поняття: *Згадайте, братія моя... бодай те лихо не верталось...; «Ніколи, братія, ніколи з Дніпра укупі не п'ємо! Розійдемося, рознесемо В стети, в ліси свою недолю»* (16, с. 355). Названі комунікати виконують конотативну функцію. Слова на зразок *товаришу, друже, брате* не несуть інформації про абсолютні ознаки адресата, а виражають насамперед характер стосунків між співрозмовниками, тон спілкування.

10. Теоніми, серед яких найуживанішим є лексема *Бог*, напр.: *«Прийми, Боже, мою душу, А ти – моє тіло!»* (16, с. 81). Часте звернення до Бога вказує на таку рису поета – представника християнської нації – як глибока віра в цю високу істоту, про високу мораль поета, адже Бога в українській етнокulturі осмислено як вищу сакральну цінність, що викликає подив, захоплення, бажання прославляти, наслідувати. Тому не випадково Шевченко вживає кличні комунікати з цим компонентом та синонімічним: *Небесний Царю! Суд твій всує, І всує царствіє Твоє* (16, с. 257). Звертання *Боже мій* втрачає первинну семантику й переходить до розряду вигуків, де він у різних контекстах виявляє неоднакову емоційну семантику: напр.: *Боже мій! Іване! І ти мене покидаєш?* (16, с. 80) – розпач, біль. Почуття страху передає така фраза: *Боже ти мій!... лихо моє. Де мені сховатись* (16, с. 71); почуття песимізму, втрати віри у свої сили, розпач, смуток: *– О Боже мій милий! Тяжко жить на світі, а хочеться жить* (16, с. 108); захоплення, любов, закоханість: *– Ось і дуб той кучерявий..., Вона! Боже милий!* (16, с. 53). Як глибоко віруюча людина Т. Шевченко через ліричного героя звертається до святих ікон: *Ой Спасе наш Межигорський, Чудотворний Спасе, І лютому ворогові Не допусти впасти В турецьку землю, в тяжкую неволю!* (16, с. 589).

11. Назви явищ природи, які в поета набувають олюдненої семантики: явища природи здатні вислухати ліричного героя, говорити, співчувати, тому поет просить у них допомоги, поради: *Ой тумане, тумане – Мій латаний талане! Чому мене не сховаси Отут серед лану* (16, с. 297). У поезії «Думка» автор звертається до символічного образу вітру: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш. Збуди його, заграй ти з ним, Ститай сине море. Воно знає, де мій милий...»* (16, с. 55); *Світе мій! Моя ти зоренько святая! Моя ти сило молодая! Світи на мене, і огрій, І оживи моє побите Убоге серце, неукрите, Голодне»* (16, с. 575).

12. Абстрактні назви: *О доле! Пророче наш! Моя ти доне! Твоєю думу назову* (16, с. 575), долю називає своїм пророком, донею – близькою для ліричного героя людиною. Риторичне запитання поет вживає, використовуючи вокатив *думи*, хоч відповідь на нього є завчасно відомою: *Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами! Нащо стали на папері Сумними рядами?...»* (16, с. 96).

13. Іменники-соматизми: *Праведная душе, прийми мою мову не мудру, та щирю. Прийми, привітай.* (16, с. 65); *Плач же, серце, плачте, очі, Поки не заснули, Голосніше, жалібніше, Щоб вітри почули* (16, с. 58).

14. Просторові поняття, напр.: *Радуйся, ниво непопитая! Радуйся, земле, не повитая Квітчастим злаком! Розпустись, Рожевим крином процвіти!* (16, с. 575); *Грай же, море, мовчїть, гори, Гуляй, буйний, подем...»* (16, с. 60). Кличні комунікати набувають особливого естетичного звучання, коли виражені мовними засобами на позначення неістот, тобто такого адресата, з яким справжнє спілкування ні в якій формі не можливе. Такий комунікат сигналізує про нереальність відтвореної комунікативної ситуації, внаслідок цього його функція як експресивного художнього засобу передачі внутрішнього психологічного стану мовця зростає.

15. Іменники-топоніми (назви країн, міст). Найуживанішим є топонім *Україна*, яка в поета асоціюється з образом матері, найближчої і найріднішої людини: *Бідна моя Україно, стоптана ляхами! Україно, Україно! Ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, Заплаче серденько...* (16, с. 59). У цих словах – переживання за долю рідного краю, за долю України. Біль за долю України, розпач за свою Батьківщину звучить і в таких словах: *Погибнеш, згинеш, Україно, Не стане знаку на землі. А ти тишалася колись В добрі і розкоші! Вкраїно! Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, Карає тяжко?* (16, с. 617).

16. Іменники на позначення тваринного світу, птахів, значення яких реалізовано в контексті: у переносному, метафоричному, значенні ці іменники позначають людину, аналізовані лексеми можуть мати як позитивну семантику: *Не цурайтесь, лебедики: Воно сиротина* (16, с. 81), так і негативну: *«Лжеши, собако! Признавайся! Ануте, панове, Батогами!»* (16, с. 113); *Здоров, свине, здоров, жиде, Здоров, чортів сину!* (16, с. 111). І навпаки, поет вживає назву особи на позначення тварини, напр.: *А тим часом із діброви Козак виїзжає; Під ним коник вороненький Насилу ступає. «Ізнемігся, товаришу! Сьогодні спочинем»...* (16, с. 53). Метафоричні апелятиви ґрунтуються на співвіднесеності з певними ознаками предметів та істот довкілля, приписуваними в конкретному контексті.

Апелятиви на позначення неістот у поета набувають персоніфікованого значення, при цьому автор використовує апелятиви-іменники прикладкового характеру, напр.: *Може, ще раз прокинеться, Мої думи-діти* (16, с.253). Поширені прикладки вживає Шевченко й на позначення осіб із метою точніше передати характер особи, своє ставлення до неї: *Заворожи мене, волхве, Друже сивоусий* (16, с. 252). Специфічною формою вираження аналізованих одиниць Шевченка є їхнє уживання в кінці висловлення, напр.: *Ходім, лишен, полудновать. Що ти там, Ярино, Змайструвала? – Уже, тату». «Отаке-то, сину!»* (16, с. 269).

Аналіз семантико-граматичної природи кличних комунікатів дав підстави для виокремлення таких різновидів: 1) одиниці, які поєднують у собі семантику адресата вольової дії мовця й семантику потенційного суб'єкта дії, на якого спрямована дія першого: *Яremo! Герш-ту, хамів сину, Піди кобилу приведи, Подай патинки господині Та принеси мені води* (16, с. 108); 2) акцентований адресат і нейтралізований суб'єкт: *Я їх добре знаю. Добре знаю, зоре моя! Мій друже єдиний!* (16, с. 367), у яких присвійний займенник слугує ланкою зв'язку між власне звертальною й основною (суб'єктною) частинами речення; 3) кличний ідентифікаційний полісемантичний, що дублює відповідну семантико-синтаксичну функцію граматично пов'язаного з ним займенникового іменника 2-ї особи. На думку І. Р. Вихованця, такі звертання, співвідносячись із займенниковим словом, «виконують формально-синтаксичну функцію опосередкованого другорядного члена речення» [1, с. 189], напр.: *Ви любите брата, Суєслови, лицеміри, Господом прокляті. Ви любите на братові Шкуру, а не душу* (16, с. 314); *Чого ж ви чванитесь, ви! Сини сердешної України* (16, с. 319). Така співвіднесеність можлива із займенниковим додатком у формі таких непрямих відмінків: родового, напр.: *О волохи, волохи, Вас осталося трохи* (16, с. 123), давального, напр.: *І вам, сини, передали Свої кайдани, свою славу* (16, с. 320), знахідного (безприменникового й применникового), напр.: *За що ж тебе, світе-брате, в своїй добрій, теплій хаті Оковано, омурено (Премудрого одурено)* (16, с. 628); *Води дніпровой нап'юсь На тебе, друже, подивлюсь* (16, с. 398), орудного применнтового, напр.: *І, може, в тихій твоїй хаті Я буду знову розмовляти З тобою, друже мій. Боюсь* (16, с. 398).

Висновки. Отже, аналіз кличних комунікатів, за допомогою яких реалізовано мовну експресію, дає підстави говорити про те, що типологія структурних виявів конструкцій експресивного синтаксису є різноманітною не лише в розмовному мовленні, а й яскраво виявлена в поезії, підтвердженням чого є аналізоване джерело. Експресивні побудови часто вступають у складні процеси контамінації з немаркованими структурами, розширюючи виражальні засоби синтаксису. Перспективу подальших досліджень можуть становити інші фігури експресивного синтаксису, такі, як: риторичні запитання, парцельовані конструкції, конструкції «ніякого роду», заперечні структури тощо.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 189–190.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 430 с.
4. Лонська Л. І. Експресивні властивості синтаксичних конструкцій у поезії Василя Симоненка // Письменники-шістдесятники з Черкащини; зб. пр. лінгвіст. наук.-практ. конф. / Ред. кол.: Поліщук В. Т. та ін. – Черкаси : Брама–Україна, 2006. – С. 123–129.
5. Лонська Л. І. Експресивність синтаксису Лесі Українки / Л. І. Лонська // Феномен Лесі Українки : літературознавчий, лінгвістичний, історіософський, філософський та педагогічний аспекти : зб. наук. пр. – К.–Новоград-Волинський–Житомир–Черкаси, 2010 – С. 119–123.
6. Лонська Л. І. Кличні комунікати в поетичному мовленні Василя Симоненка / Л. І. Лонська // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб статей за матеріалами IV Міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2005. – С. 151–154.
8. Мединська А. Кличні комунікати та їх модифікації в поетичному мовленні Лесі Українки / А. Мединська // Філологічні студії : науковий часопис. – Луцьк : Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2000. – № 1. – С. 130–135.
9. Приходько Г. І. Взаємозв'язок оцінки, емоційності, експресивності та модальності / Г. І. Приходько // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – С. 137–143.
10. Процак Л. Проблеми комунікативного підходу до теорії художнього мовлення / Л. Процак // Українська філологія : школи, постаті, проблеми : зб. наук. праць. – Ч. 2. – Львів : Світ, 1999. – 752 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
12. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – С. 407–515.
13. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
14. Сушинська І. Емоційно-експресивні властивості синтаксичних конструкцій / І. Сушинська // Лінгвістичні студії : Зб. наук. пр. – Вип. 12. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 180–184.
15. Українська мова: [енциклопедія] / [редкол. В. М. Русанівський] / В. М. Русанівський. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
17. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Укл. Дзюба І. М. та ін. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 717 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 146–150.

Одержано редакцією 29.01.14

Прийнято до публікації 14.02.14

Аннотація. *Лонская Л. И. Роль вокативов в создании экспрессивности (на материале произведений Тараса Шевченко)*

В статье исследовано одно из средств выражения экспрессивности на синтаксическом уровне – вокативы. Описаны функции рассматриваемых структур: аппелятивная, экспрессивная, коннотативная. Установлено, что самыми употребляемыми формами выражения вокатива является звательный падеж существительного (местоимения) и именительный падеж множественного числа. По структуре они бывают нераспространенными и распространенными. Выделены 16 семантических групп вокативов, самой употребляемой является группа для обозначения названий лиц по различным признакам: родственным, кровным, близким, дружеским, идейным убеждениям, внешним и внутренним свойствам, национально-этнической и территориальной принадлежности. Многочисленную группу образуют персонифицированные названия явлений природы и абстрактные понятия. По семантико-грамматической природе вокативы разделены на три разновидности. Активно функционирует в исследуемом источнике звательный идентификационный полисемантический, дублирующий семантико-синтаксическую функцию местоимения 2-го лица.

Ключевые слова: *экспрессивность, вокатив, звательный падеж, аппелятив, аппелятивная функция, экспрессивная функция, коннотативная функция, обращения.*

Summary. Lons'ka L. I. The role of the vocative in the creating expression (based of Taras Shevchenko's Poetic Speech)

The article analyses one of means of expression for expressive syntax – vocative. We are described of functions of this structures: appellative, expressive, connotative. There were determined that the most widely used expression's form of the vocative is a vocative's noun (pronoun) and nominative plural. There are uncommon and common.

We analysed 16 semantic patterns of the vocative among which we singled out the group for naming individuals according to various criteria: family, blood, friendly, ideological beliefs, external and internal characteristics, ethnic and territorial belonging. The greatest group consists personalized names of the natural phenomena and the abstract ideas. For semantic and grammatical nature of the vocative divided into three types. The most widely used of these constructs is the structure with the identification vocative polysemantic actively function, which duplicates of semantic and syntactic function of the pronouns 2nd person.

Key words: *expression, vocative, appellative, expressive function connotative function, form of address.*

УДК 811.161. 2. 276.1"18"

Т. М. Сукаленко

КОНЦЕПТ «ПАН» У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Мета статті полягає в доведенні положення про існування частотного типажу «пан» у поезії Т. Г. Шевченка та складанні його лінгвокультурної характеристики за даними української мови.

У роботі запропоновано новий підхід до мовного моделювання національного характеру – опис лінгвокультурних типажів, що представляють собою впізнавані узагальнені образи представників певних соціальних груп, чия поведінка була обумовлена загальними етнокультурними домінантами і мала значний вплив на формування колективного світосприйняття в Україні.

Ця стаття подає проміжні результати дослідження типажу «пан», виконаного в руслі лінгвокультурології. Автор статті досліджує поведінкові характеристики типізованої особистості пана через призму поезій Т. Г. Шевченка, спираючись на теоретичні напрацювання, викладені в низці публікацій професора В. І. Карасика, присвячених новому напрямку в лінгвокультурології – теорії лінгвокультурних типажів.

Об'єктом вивчення є типаж «пан», як предмет аналізу розглядаються поняттєві, перцептивно-образні та ціннісні характеристики зазначеного типажу в поезії Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: *типаж, лінгвокультурний типаж «пан», поняттєві, перцептивно-образні і ціннісні характеристики.*

Постановка проблеми. Когнітивна лінгвістика приділяє багато уваги вивченню мовного відтворення процесів концептуалізації та категоризації реальності. В. М. Бріцин пише: «Незважаючи на помітне місце когнітивної лінгвістики в світовому і вітчизняному мовознавстві, оцінки її місця в парадигмі сучасної лінгвістики неоднорідні, як неоднозначні й думки щодо концептів <...>» [1, с. 65].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт перебуває на перетині різних наукових дисциплін, тому в сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення цього терміна. Концепт як лінгвокогнітивне явище, згідно з визначенням О. Кубрякової, – це «одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку» [10, с. 90].

Поняття «концепт» співвідносне з уявленням про ті смисли, які функціонують у процесі мислення і які відтворюють «зміст досвіду і знання, зміст результатів усієї людської діяльності й процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання» [10, с. 90].

Ю. Степанов наголошує, що концепт становить ніби «згусток культури (культурного середовища) у свідомості людини» і стає тим способом побудови думки, завдяки якій культура є складником «ментального світу людини» [16, с. 40]. На думку лінгвіста,